

**Макаренко В. О.
Кожемякіна Т. В.**

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ЦИКЛІЧНОСТІ ДЛЯ ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

The article is devoted to the questions of prognostication of Ukraine macroeconomic development on the basis of recurrence theories. The analysis of basic macroeconomic indexes is carried out and recurrence is discovered in the tendency of their changes. Conclusions are done about the necessity of accounting the recurrence at macroeconomic development prognostication. It is marked that methodological and terminology apparatus which science operates at economic development prognostication requires the subsequent generalization and development.

В умовах посилення кризової ситуації в економіці країни і зневірення населення в можливості змін на краще виникає і набуває надзвичайної актуальності питання оцінки об'єктивності явищ і процесів, що відбуваються, та прогнозування динаміки подальшого макроекономічного розвитку для пошуку важелів стабілізації, у першу чергу, на макроекономічному рівні.

Питання застосування методів прогнозування розвитку економічних систем на макроекономічному рівні з урахуванням циклічності давно постає перед науковим світом. Першим, хто в дослідженні проблеми розвитку кризових явищ звернув увагу на повторюваність, тобто циклічність таких процесів, був французький вчений-меркантиліст Клемент Жюглар. Не маючи відповідної теорії, а лише спостерігаючи за фактичним розвитком банківської системи Англії, Франції та Сполучених Штатів Америки, він визначив, що після епохи процвітання і високих цін завжди настає період спаду і низьких цін. Причиною депресії економічного розвитку К. Жюглар визначив саме попереднє процвітання. Сучасна економічна наука користується поняттям "цикл Жюглара", розуміючи під ним коливання у перебігу економічних процесів, що відбуваються протягом 7 – 11 років, і пов'язані зі змінами у застосовуваних засобах праці. Це так звані "Великі промислові цикли".

Наприкінці XIX – на початку XX століття економічні цикли вивчали такі вчені різних країн світу, як М. І. Туган-Барановський (Україна), В. Джемс, Р. Макдональд, Т. Уільямс (Велика Британія), Ж. Лескюр, А. Афтальон, М. Ленуар (Франція), А. Шпітгоф, К. Каутський (Німеччина), Т. Веблен (США), В. Партео (Італія), Парвус А. Гельфанд (Росія), Ян ван Гельдерен (Нідерланди). Перелічені вчені зазначали, що крім ділових циклів Жюглара існують більш тривалі в часі коливання ринкової кон'юнктури. У 1913 році Ян ван Гельдерен сформулював припущення щодо наявності довгострокових економічних циклів, що охоплюють усі стадії відтворювального процесу економічної системи, є цілком самостійним явищем і передумовою зміни макроекономічних показників розвитку [1].

Англійський статистик Джозеф Кітчін у 20-х роках XX століття приділяв увагу іншим коливанням економіки, що мали тривалість у 40 місяців (близько 4 років) і пояснив їх появу рухом товарно-матеріальних запасів у реальному секторі економіки. Нарощування реальних інвестицій в основний капітал, що відбувається на стадії піднесення, призводить до накопичення запасів до рівня, коли їх кількість перебільшує потребу. Це призводить до зменшення попиту на інвестиції і, відповідно, падіння обсягів виробництва. Таким чином, короткі цикли, або

цикли Кітчина, тривають близько 40 місяців, пов'язані з коливанням об'ємів товарно-матеріальних запасів в економіці та, зазвичай, укладаються у цикли Жюглара у кількості двох.

Приблизно у той же період часу російський вчений-економіст Микола Кондратьєв відкриває великі хвилі кон'юнктури світових ринків, що отримали назву "Довгі хвилі Кондратьєва" або "К-хвилі". Проводячи дослідження економічного розвитку Англії, Франції і США протягом достатньо тривалого періоду, що охоплював 100 – 150 років, Кондратьєв виявив, що за цей період часу економіки країн розвивалися нерівномірно і ця нерівномірність укладалася у цикли з періодом 50 – 60 років, протягом яких спостерігалось два типи хвиль розвитку – понижуючі і підвищуючі. На наявність подібних "хвиль" і не випадковість виявлених тенденцій вказували зміни в таких макроіндикаторах економічного розвитку, як середній рівень товарних цін, відсоток на капітал, номінальний рівень заробітної плати, зовнішньоторговельний оборот, видобуток і споживання вугілля, виробництво чавуну і свинцю. Існування великих економічних циклів потребувало відповідних пояснень щодо причин таких коливань на макроекономічному рівні. М. Кондратьєв причиною таких довгострокових коливань назвав процеси накопичування, акумуляції та використання капіталів для створення найбільш тривало використовуваних господарських споруд – мостів, доріг, будівель інших споруд, тобто суспільної інфраструктури. Оскільки створення і підтримка у робочому стані суспільної інфраструктури фінансується за кошти державних бюджетів різних рівнів, то витрачання таких значних коштів суттєво впливає на економічну рівновагу в країні. З іншого боку – суспільна інфраструктура відбиває технологічний уклад, що досягнутий світовим суспільством на той період часу, коли вона створюється. Тому М. Кондратьєв веде мову про зміну технологічних укладів як причину-наслідок існування довгих хвиль кон'юнктури.

Згідно з теорією "К-хвиль" Миколи Кондратьєва, яка протягом XX століття була повністю підтверджена реальним розвитком економіки світу, світова економіка увійшла у понижувальну хвилю п'ятого циклу (технологічного укладу) і далі на світову і, зокрема, українську економіку чекає тривала рецесія і криза реальної економіки та соціальної сфери. На підтвердження такого прогнозу можуть бути наведені факти руйнації економіки Ісландії, що вважалася найстабільнішою (за рейтингом 4-ю у світі), лавиноподібного зростання безробіття в Іспанії і т. д.

За думкою академіка НАН України, ректора НТУУ "КПІ" Михайла Згуровського [2], сучасна світова економічна криза повністю "вписується" у теорію "великих хвиль". Покривлення світової економіки, що розпочалося у 1980 – 1985 роках, стало початком п'ятого технологічного укладу і вичерпало можливості для подальшого розвитку вже у 2000 – 2005 роках, що знайшло відображення у масовому переміщенні капіталів у спекулятивну сферу – в іпотечні та фондові ринки, які дають змогу отримувати надприбутки без зайвих зусиль, але й без створення реального продукту. Це призвело до того, що віртуальний капітал сумарно у грошовому еквіваленті в десятки разів перебільшив реальні активи глобальної економіки. Власники такого капіталу (а найбільше відомим загалом є прізвище Сорос) роблять спроби перевести власний капітал із віртуальної в реальну сферу.

За невітшними прогнозами того ж Михайла Згуровського [2], на світову економіку чекає глобальний перерозподіл власності, масові банкрутства великих банківських і фінансових установ, компаній і підприємств, що виявилися втягнутими в угоди з віртуальним капіталом, дефолт основних валют світу. Сильні глобальні гравці будуть скуповувати реальні активи світової економіки і поглинати слабших. Потрясіння у фінансовій і реальній сферах економіки призведе до скорочення споживчого попиту, що знизить енергоспоживання, а потім призведе до скорочення цін на енергоресурси, такі, як газ та нафта. У процесі структурної перебудови економіки і її бази – виробничих відносин, під час рецесії має сформуватись новий, шостий технологічний уклад, який має базуватись не на вуглеводній енергетиці нафті та газу, а біо- та генній інженерії, космічній хімії, економіці знань.

У боротьбі з проявами кризових явищ уряди країн намагаються підтримати існуючі фінансові системи. Так, Уряд США влив у власну фінансову систему 700 млрд дол., а також виділив 18 млрд дол. на підтримку американського автомобільного комплексу, Центробанк Європейського Союзу виділив подібну

суму на підтримку ліквідності європейським банкам, МВФ надав кредит Україні у розмірі 16,5 млрд дол. для подолання кризи. Проте зусилля урядів економічно розвинутих країн щодо "реанімації" власних економік старими перевіреними засобами, якщо брати до уваги теорії циклів, лише ускладнить розв'язання проблем у майбутньому, оскільки відірвано від реальної економіки і спирається на застарілий технологічний уклад [2].

Українська школа економічного прогнозування відіграє значну роль у створенні і розвитку методології та методики прогнозування соціально-економічних процесів. Питаннями макроекономічного прогнозування зайняті під керівництвом академіків НАН України, дослідники Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем ЮНЕСКО/МГП НАН України та МОН України, Державної установи "Інститут економіки та економічного прогнозування НАН України", Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, а також колективи провідних класичних та національних університетів України [3]. Але, незважаючи на достатню пильну увагу, що приділяється питанням моделювання і, зокрема, прогнозування макроекономічних процесів, залишається актуальним завдання вирішення проблеми оцінки стану економічної системи з точки зору передбачення формування кризових явищ на стадії формування їх передвісників. Це потрібно, насамперед, для запобігання кризи або застосування регулюючих важелів задля пом'якшення її наслідків.

Розв'язання подібного завдання можливе лише на основі детального вивчення динаміки макроекономічних процесів та розробки прогнозів щодо можливих варіантів подальшого розвитку з урахуванням теорій циклів, які вже нароблені дослідниками у попередні роки. Тому метою даної статті є визначення тенденцій розвитку української економіки та оцінка відповідності зміни окремих показників макроекономічного розвитку основним теоріям циклічного розвитку економічних систем.

Зазначимо, що під економічним циклом загальноприйнято розуміти періодичні спади і підйоми в економіці, коливання ділової активності. У той же час, сьогодні відсутнє жодне теоретичне або емпіричне дослідження, у якому автори дійшли б єдиного висновку щодо узагальненої теорії економічного циклу, яка відображала б особливості протікання економічних процесів у будь-якій економічній системі [4, с. 560]. Існують розбіжності також у визначенні терміна "економічний цикл".

Так, Дж. М. Кейнс, описуючи економічний цикл у своїй книзі "Загальна теорія зайнятості, відсотку і грошей", акцентує увагу на його тривалості та регулярності змін у часі основних економічних показників.

Відомі вчені Дж. Д. Сакс та Ф. Б. Ларрен класичним визначенням економічного циклу вважають таке. Економічні цикли – це тип коливань у сукупній економічній активності нації, що організує свою діяльність переважно у формі приватного підприємництва; цикл складається з періодів підйому та спаду, які спостерігаються одночасно в багатьох видах економічної діяльності. Така зміна фаз циклу є повторювальною, але не завжди періодичною [4, с. 561].

Професор С. Н. Івашковський вважає економічний цикл одним з ключових понять макроекономіки і зазначає, що останній є притаманним усім країнам з ринковою економікою і характеризує процес змін процесів виробництва, обсягів інвестицій, зайнятості та доходу, внаслідок чого відбувається значне розширення або скорочення ділової активності у більшості секторів економіки [5, с. 96].

Автори вважають, що під економічним циклом найбільш доцільно розуміти період часу між двома найвищими точками розвитку економіки, після яких починається рецесія, що є, по суті, початком кризи. Актуальним в цьому контексті є питання правильного визначення (прогнозування) такої точки або проміжку, в якій закінчується період зростання. Дуже споклисливим є підхід до прогнозування подальшого розвитку економічної системи на основі тенденції зростання, але не можна захоплюватися оптимістичними прогнозами, оскільки існує небезпека пропустити точку (проміжок) переходу економічної системи з фази зростання у фазу рецесії. Тому ще перед наближенням кривої зростання до свого максимуму мають бути ідентифіковані ознаки майбутньої кризи, які б дозволили правильно визначити цей максимум і час, коли система його досягає (рис. 1).

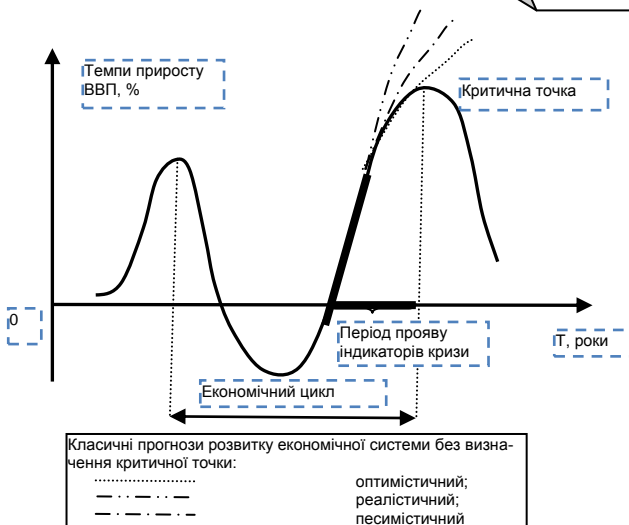

Рис. 1. Період прояву індикаторів кризи в структурі економічного циклу

Питання визначення фази економічного циклу, в якій зараз опинилася українська економіка, не може не цікавити, оскільки від правильного визначення стану та перспектив її розвитку залежить вибір правильної чи ні регуляторної макроекономічної політики і, відповідно, тривалість кризи та післякризового періоду стабілізації.

Досліджуючи динаміку ВВП України протягом років її незалежності (табл. 1, рис. 2) можна зазначити, що з 1991 по 2008 рік (17 років) в економіці спостерігались коливання основного макроекономічного показника (ВВП), що не можуть бути пояснені циклічними коливаннями Кітчана і не укладаються у тривалість циклу Жюглар (7 – 11 років) із найнижчою точкою спаду у 1994 році і точкою максимального підйому у 2004 році.

Таблиця 1

Динаміка ВВП України та інвестицій в основний капітал у 1991 – 2008 рр.

Роки	Розмір ВВП у % до попереднього року	Темп приросту у % до попереднього року	Інвестиції в основний капітал, млн грн	Темп приросту у % до попереднього року
1991	91,3	-8,7	Інформація відсутня	
1992	90,1	-9,9		
1993	85,8	-14,2		
1994	77,1	-22,9		
1995	87,8	-12,2		
1996	90	-10	12 557	-
1997	97	-3	12 401	-1,242
1998	98,1	-1,9	13 958	12,555
1999	99,8	-0,2	17 552	25,749
2000	105,9	5,9	23 629	34,623
2001	109,2	9,2	32 573	37,852
2002	105,2	5,2	37 178	14,137
2003	109,6	9,6	51 011	37,207
2004	112,1	12,1	75 714	48,427
2005	102,7	2,7	93 096	22,957
2006	107,3	7,3	125 254	34,543
2007	107,9	7,9	188 486	50,483
2008	102,1	2,1	233 081	23,660

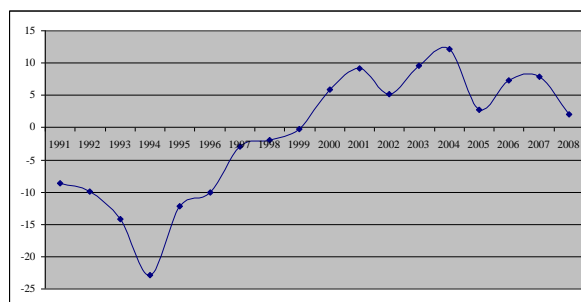

Рис. 2. Темпи приросту ВВП України у % до попереднього періоду

Подібні коливання та їх відхилення від загальновизначених тенденцій відображають і найбільшою мірою можуть бути пояснені причинами суто зовнішнього щодо економічної системи характеру, а саме – політичними потрясіннями, що відбулися в Україні наприкінці 2004 року. Зважаючи на те, що 1994 рік став останнім роком, коли від’ємні темпи приросту ВВП збільшувалися, можна зробити висновок, що передвісники кризи в економіці України мали сформуватися і почати діяти відразу після отримання нею незалежності завдяки невдалим діям уряду країни. На жаль, аналіз розвитку макроекономічних процесів у ті роки ускладнюється відсутністю статистичних даних з багатьох досліджуваних позицій.

Ще М. І. Туган-Барановський відмічав, що на стадії поживлення економіки грошовий капітал спрямовується в реальний сектор економіки, а на стадії депресії цей процес уповільнюється і капітал навпаки – спрямовується у банки. Тому для оцінки та прогнозування подальшого розвитку економіки України з точки зору теорії циклічності доцільним є розгляд в динаміці показників ВВП та інвестицій в основний капітал (див. табл. 1, рис. 3). Розрахунки здійснено на основі даних, опублікованих на офіційному сайті Держкомстату України, зокрема, Експрес-випуску Державного комітету статистики України від 16.04.2009 р. №84 "Капітальні інвестиції за 2008 рік" [6].

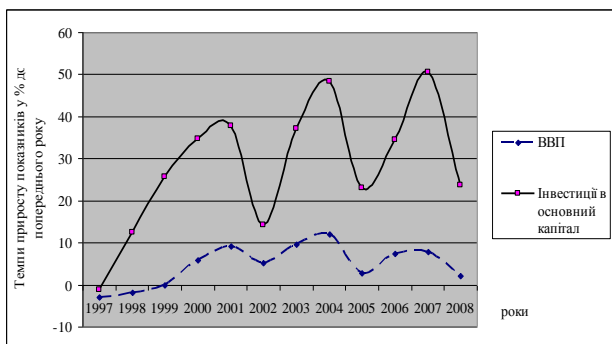

Рис. 3. Темпи приросту показників ВВП та інвестицій в основний капітал

Як видно на рис. 3, показники темпів приросту ВВП та інвестицій в основний капітал змінюються протягом зазначеного часу синхронно. Проте інвестиції є складовою ВВП, тому для виключення взаємовпливу показників доцільним є розгляд динаміки ставки відсотка, оскільки саме цим важелем уряд намагається регулювати підприємницьку активність в країні.

Іншим показником, зміни якого також свідчать про фази економічного циклу, є коливання показника зовнішньоторговельного обороту, динаміка якого досліджена у табл. 2 та на рис. 4 і 5.

Таблиця 2

Динаміка зовнішньоторговельного обороту України протягом 1991 – 2008 років

Роки	Експорт	Імпорт	ЗТО
1996	19147,4	18807,9	37 955,3
1997	18970,3	18546,3	37 516,6
1998	16457,2	16106,5	32 563,7
1999	15195,5	12959,3	28 154,8
2000	18059,3	15106,9	33 166,2
2001	19809,1	16922,6	36 731,7
2002	22012,4	18168,4	40 180,8
2003	27328,2	24409,2	51 737,4
2004	37494,2	32849,2	70 343,4
2005	34228,4	36136,3	70 364,7
2006	38367,7	45034,5	83 402,2
2007	49248,1	60669,9	109 918
2008	67002,5	85534,4	152536,9

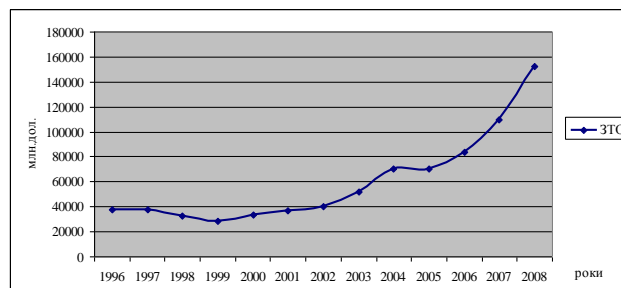

Рис. 4. Динаміка показника зовнішньоторговельного обороту

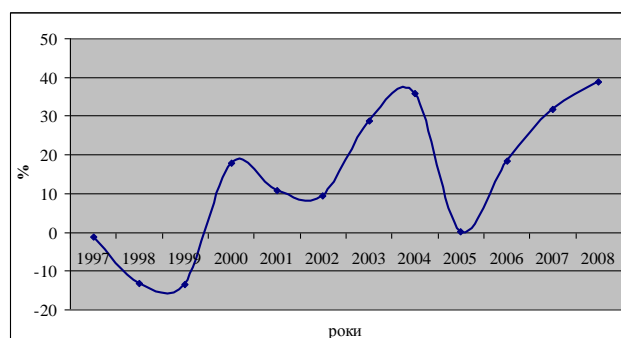

Рис. 5. Темпи змін у ЗТО у % до попереднього року

Якщо досліджувати динаміку показника зовнішньоторговельного обороту, то слід зазначити, що протягом часу він постійно зростає, що не дає можливості відстежити зв'язок показника з фазою економічного циклу. Але, якщо відстежити щорічні темпи змін цього показника, чітко простежується циклічність зміни темпів приросту розміру зовнішньоторговельного обороту країни (див. рис. 5).

Загальновідомо, що від фази економічного циклу також залежить зміна показників інфляції та безробіття. На стадії зростання економіки інфляція переважно зростає, безробіття – знижується. На стадії рецесії, тобто уповільнення темпів економічного розвитку, спостерігаються здебільшого інші тенденції, тобто зростання цін уповільнюється, проте зростає безробіття. Інформацію щодо зміни безробіття й інфляції в Україні протягом 1996 – 2008 років подано у табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка показників ВВП, безробіття та інфляції

Роки	Показники		
	ВВП	Безробіття, %	Інфляція, %
1996	81 519	3,9	139,7
1997	93 365	4,6	110,1
1998	102 593	5,9	120
1999	130 442	5,3	119,2
2000	170 070	5,6	125,8
2001	204 190	5,1	106,1
2002	225 810	5	99,4
2003	267 344	5	108,2
2004	345 113	4,7	112,3
2005	441 452	4,4	110,3
2006	544 153	3,8	111,6
2007	720 731	3,3	116,6
2008	949 864	2,9	122,3

Дослідження динаміки абсолютних величин цих показників не дає можливість оцінити їх зміни протягом досліджу-

ваного періоду (рис. 6 і 7), тому доцільним є також розгляд темпів їх змін.

Аналіз темпів приросту показників ВВП, безробіття та інфляції доводить, що у випадку розвитку економічних процесів в Україні протягом 1996 – 2008 років, теоретичні викладки щодо тенденцій змін показників підтверджуються їх фактичною зміною, що наглядно ілюструється на рис. 8.

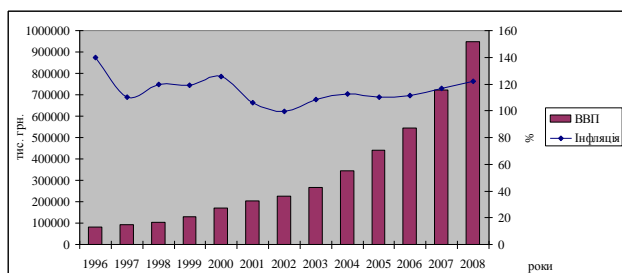

Рис. 6. Динаміка абсолютних показників ВВП України та темпів інфляції

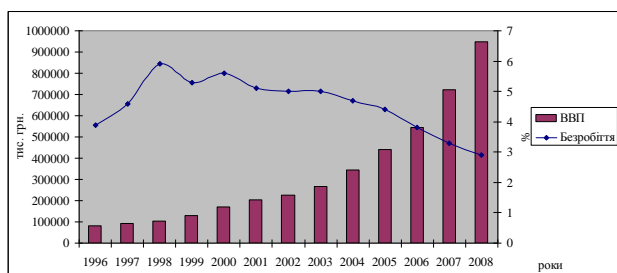

Рис. 7. Динаміка абсолютних показників ВВП України та рівня безробіття

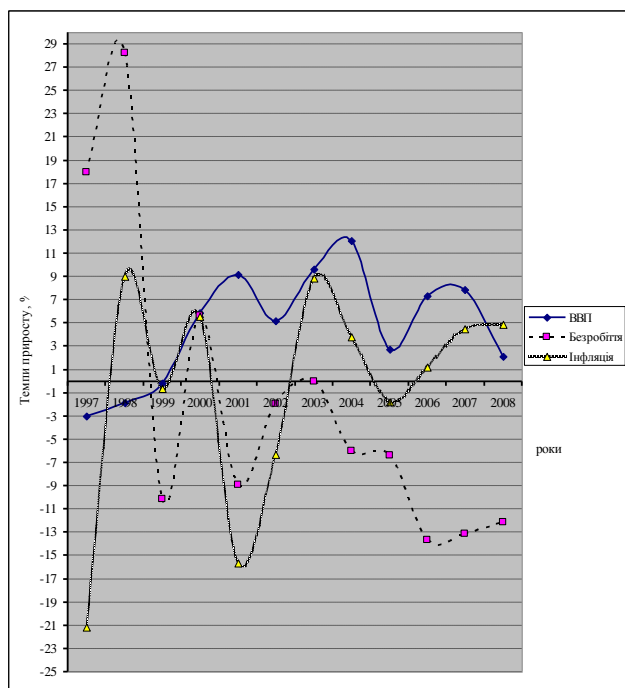

Рис. 8. Темпи змін ВВП, інфляції та безробіття у % до попереднього року

Вищенаведені міркування дозволяють зробити такі висновки:

1. Циклічність економічних процесів доказів не вимагає, оскільки підтверджена багатьма фундаментальними дослідженнями, які проводились представниками різних країн світу і наукових шкіл.

2. Розвиток подій в Україні відбувається з певним відставанням від циклічних коливань, які відбуваються в світових економічних процесах. А особливості розвитку національної економіки, що обумовлені економічними, а більше – неекономічними чинниками (менталітет, відношення до ринкових перетворень, можливість і бажання брати участь у конкуренції та інше), створюють в Україні характерні лише для неї особливості циклічних коливань, що потребує осмислення збоку науковців та визначення описуючих їх закономірностей.

3. Важливим моментом створення подібних прогнозів розвитку економічних процесів є визначення періоду прояву індикаторів кризи в структурі економічного циклу, що стає точкою відліку для початку розвитку економіки в напрямі посилення кризових тенденцій на основі визначення конкретних орієнтирів-індикаторів, які будуть вказувати на можливість погіршення стану економіки.

4. Існуючий термінологічний апарат, що описує циклічність розвитку економічних процесів та кризові явища, потребує подальшої розробки в контексті систематизації застосовуваних термінів та показників.

5. Потребує узагальнення та подальшої розробки методологія розрахунку показників та індикаторів розвитку економічної системи.

6. При здійсненні прогнозування економічних процесів доцільним є врахування циклічності розвитку економіки із визначенням періоду між двома кризовими "хвилями" на стадії, коли розвиток економіки ще не свідчить про початок кризових явищ, але певні передвісники-індикатори кризи вже присутні.

Література: 1. Макаренко І. П. Методологічні проблеми макроекономічного прогнозування // Науково-технічна інформація. – 2008. – №4. – С. 16 – 20. 2. Згуровский М. 3. Мучительное выздоровление через кризис // Зеркало недели-деньги. – 13 – 19 декабря 2008. – №47 (726). – www.zn.ua/2000/2020/64949/. 3. Черняк О. І. Українська школа економічного прогнозування: стан та перспективи розвитку / О. І. Черняк, Г. О. Черноус // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Сучасні моделі і методи прогнозування соціально-економічних процесів" 2006. – Інститут еволюційної економіки. – iee.org.ua/ua/pub/p63. 4. Сакс Дж. Д. Макроекономіка. Глобальний підхід: Пер. с англ. / Дж. Д. Сакс, Ф. Б. Ларрен. – М.: Дело, 1996. – 848 с. 5. Ивашковский С. Н. Макроекономіка: Учебник. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2002. – 472 с. 6. Експрес-випуск Державного комітету статистики України від 16.04.2009 р. № 84 "Капітальні інвестиції за 2008 рік".

Стаття надійшла до редакції
20.05.2009 р.